

УДК 343.122

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.41>**Володимир Беньківський,***канд. юрид. наук,**асистент кафедри кримінального права та кримінології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЛОГІЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена аналізу логічних та юридичних передумов дослідження і встановлення причинного зв'язку в кримінальному праві, що є необхідним для визначення юридично значимого причинного зв'язку як умови кримінальної відповідальності особи, а також здійснення точної кримінально-правової оцінки поведінки суб'єкта злочину.

Ключові слова: формальна логіка, кримінальне право, кримінальна відповідальність, причинний зв'язок, індуктивний підхід.

Постановка проблеми. Важливість представленої автором проблематики зумовлюється необхідністю реалізації принципу справедливості у рамках кримінально-правової оцінки злочинів. Точність оцінки злочинів часто і тісно пов'язана з встановленням юридично значимого причинного зв'язку як умови кримінальної відповідальності, що неможливо без певного узагальнення логічних і юридичних передумов.

Аналіз досліджень і публікацій з теми. У зв'язку з представленою темою дослідження необхідно звернути увагу на таких українських науковців, що займалися відповідною проблематикою у новітній час, як Н.М. Ярмиш, А.А. Музика, С.О. Єфремов, В.О. Беньківський (дисертація «Теоретичні і практичні питання причинного зв'язку в кримінальному праві», 2015 р.), О.Л. Тимчук, С.Р. Багіров та ін.

У рамках представленої теми названими авторами розглядалися не тільки логічні і юридичні, але й лінгвістичні особливості причинного зв'язку, оптимізація підходів до його встановлення у кримінальному праві (О.Л. Тимчук) та інші аспекти.

Цілі статті (постановка завдання).

Можна виділити такі цілі статті:

- 1) з'ясувати ключові аспекти логічного (формально-логічного, зокрема індуктивного) дослідження причинного зв'язку;
- 2) показати певний зв'язок між алгоритмами встановлення причинного зв'язку та вирішенням кримінально-правових питань;
- 3) акцентувати увагу на деяких «технічних» і техніко-юридичних моментах, що пов'язані з встановленням і дослідженням причинного зв'язку в кримінальному праві.

Застосування формально-логічних законів, операцій, понять у контексті вирішення завдань кримінального права, пов'язаних з проблематикою причинного зв'язку, є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє сформулювати алгоритми вирішення згаданих завдань.

У тому, що стосується формально-логічної інтерпретації каузального зв'язку, формально-логічний підхід є досить розробленим і поширеним у науці.

Зокрема, цей висновок ґрунтується на такому складнику логічної науки, як логіка причинності, яка є відображенням «реальної» причинності в системі логічних принципів, суджень і операцій.

Передумовами виникнення логіки причинності є уявлення про причинно-наслідковий зв'язок як один із моментів універсального зв'язку предметів і явищ світу [1], у межах якого визначальну роль виконує (здійснює) причина.

Варто зазначити, що логіка причинності водночас розглядається як спеціальна частина філософської науки та складова частина логіки.

Проблематика логіки причинності, як правило, розглядається на перетині філософських і логічних підходів до розуміння каузальності.

Названі підходи реалізовувалися у наукових розробках відомого англійського науковця Д.С. Мілля. Зокрема, він відомий своїми ідеями щодо логічної інтерпретації поняття «причина», яка розглядалася як такий збіг попередніх чинників, за яким явище незмінно й безумовно настає [2].

Науковий підхід Д.С. Мілля застосовується як у межах сучасних формально-логіч-

них підходів розуміння причинності, так і для вирішення завдань права, і кримінального права зокрема.

У цьому зв'язку варто звернути увагу на застосування логіко-філософського підходу Д.С. Мілля для обґрунтування юридично значимого зв'язку, який би оцінювався як умова кримінальної відповідальності.

Логічна інтерпретація причинності як об'єктивно існуючої залежності явищ можлива тому, що дана залежність, на думку спеціалістів із зазначеної проблематики, характеризується логічним змістом або може бути проаналізована за допомогою логіки. Як зазначається, у рамках логіки причинності для причинності та причинно-наслідкового зв'язку є правильними такі твердження:

- 1) ніщо не є причиною самого себе;
- 2) якщо одна подія є причиною другої, то друга не є причиною першої;
- 3) одна і та сама подія не може бути одночасно як причиною наявності якої-небудь події, так і причиною її відсутності.

Крім того, причинна логіка, як зазначається у науковій доктрині, будується таким чином, щоб у її рамках досліджувалися (встановлювалися) повна і неповна причини.

Поєднання зазначених положень логіки причинності (причинної логіки) з уявленням про достатню підставу для настання певного результату, що може набувати логічної форми (твердження, судження), має конструктивний, тобто необхідний для вирішення завдань конкретної системи наукового знання, характер.

Необхідно зазначити, що у формальній логіці для характеристики логічної каузальності застосовується не поняття або термінологія філософської онтології (тобто спрощення, зумовлення), а її спеціально-логічна інтерпретація – «імплікування» (рос. «имплицирование»).

Формальна логіка, оскільки вона застосовується для вирішення конкретно-наукових завдань, зокрема завдань кримінального права, перетворюється на логіку наукового дослідження.

Логіка наукового дослідження у свою чергу пов'язана з інтерпретацією онтологічної (реальної, буттєвої) причини у логічному відношенні.

У зв'язку з вищезазначеним повна причина (з точки зору логіки причинності) являє собою усю сукупність необхідних і достатніх умов, внаслідок існування яких (або «з яких») виникає («слідuje») певний результат.

Схематично: $P \rightarrow Q$, де P – сукупність необхідних і достатніх умов, а Q – результат.

У разі неповної причини, зокрема, наявні лише необхідні умови результату, але відсутні достатні.

У рамках кримінально-правової інтерпретації, логічної причинності доцільно вести мову не про повну або неповну, а про достовірно встановлену щодо кримінально-правових оцінок причину.

Передумови логіки причинності можна поділити на такі складники:

- 1) логічні операції;
- 2) терміни (логічна термінологія);
- 3) логіко-технічні засоби: символи, логічні «значки», що застосовуються для логізації конкретно-наукових операцій, процесів.

Передумовою причинної логіки та логічної інтерпретації каузального зв'язку під умовною назвою «логічна операція» розуміється сукупність прийнятих у формальній логіці операцій, що відображають типові способи мислення людини. До таких операцій належать: імплікування («імплікація»), кон'юнкція та диз'юнкція.

Як вже зазначалося вище, логічною формою зумовлення результату можна вважати імплікування (логічна операція «імплікація»). Логічна формула імплікації суджень [3], « $a \rightarrow b$ », де a – те, з чого слідує твердження (висновок, результат) b .

Але треба зауважити, що «реальний» причинно-наслідковий зв'язок не може завжди бути послідовно описаний за допомогою операції «імплікація». Приклад – логічне твердження: «Якщо заподіяна істотна шкода, то вчинене каране діяння». Реальною причиною «істотної шкоди» є вчинення діяння; водночас «логічною» причиною події є «істотна шкода, з наявності якої випливає, що відбулося каране діяння. Тобто «реальна» і «логічна» каузальність часто знаходяться одна з одною у відношенні «дзеркальної» оберненості.

У фізичних процесах відношення «дзеркальної» оберненої залежності (або «дзеркальне» положення об'єкта) позначають терміном «інверсія».

Імплікування, або логічна «імплікація», дозволяє також розглядати проблематику «оберненої» каузальності або в силу зазначеної «дзеркальності» під час логічної інтерпретації «реального» причинно-наслідкового зв'язку (залежності), або розглядом оберненої імплікації « $b \rightarrow a$ », де у певних умовах те, з чого слідує, трансформується у певний логічний результат і навпаки.

Необхідно зазначити, що імплікування (логічна імплікація) може мати ускладнену форму і за кількістю елементів (елементарних операцій імплікації), і за якістю, якщо існує у межах логічної операції, яка має вигляд логічного «ланцюга» поєднання прямої та оберненої імплікації.

Якщо логічна імплікація за своєю формою має безпосереднє значення для з'ясування

логічного змісту каузальності, причинно-наслідкового зв'язку, то інші операції мають непрямий зв'язок із каузальністю.

Наступні логічні операції, що мають за своїм значенням «статус» непрямой логічної передумови каузальності, – це операції кон'юнкції та диз'юнкції.

Кон'юнкція – різновид логічної операції, яка поєднує логічні елементи сполучником «і», формуючи сукупне (єдине) уявлення про ті чи інші наукові складники (складники конкретних наук), номені (назви, імена).

Кон'юнкція у логіці причинності дає можливість сформулювати причинну основу (рос. «причинное основание»), зокрема, шляхом логічного об'єднання неповних причин. У тому, що стосується номенів (імен, найменувань), кон'юнкція (і це варто особливо підкреслити) реалізує своє значення, зокрема, у назвах окремих статей кримінального закону у разі наявності переліку дій, предметів, які є взаємодоповнюючими, що необхідно для досягнення певного правового наслідку (зокрема, кваліфікації діянь).

Логічна кон'юнкція є за ступенем складності найбільш «елементарним» різновидом логічної операції, оскільки порівняно з диз'юнкцією не має своїх різновидів, що традиційно розглядаються у формальній логіці.

Диз'юнкція являє собою логічну операцію, яка логічними засобами відображає альтернативу розвитку певних процесів, явищ або застосовується у номенах (іменах, назвах), коли необхідно підкреслити різні (інколи такі, що взаємно виключаються) складники номена. При диз'юнкції використовується роздільник «або». Порівняно з кон'юнкцією диз'юнкція є складнішою, тому що у формальній логіці традиційно розглядається «жорстка» і «м'яка» диз'юнкція.

У разі «жорсткої» диз'юнкції альтернатива не має винятків і описується схематично: «або *те*, або *інше*». У разі «м'якої» диз'юнкції альтернатива має виняток (що має вид «перетину» з кон'юнкцією) і описується схематично: «або *те*, або *інше*; або *і те*, *і інше*».

У тому, що стосується каузальності, диз'юнкція у кримінальному праві застосовується, на мій погляд, найбільш очевидно, коли розглядається одна або інша (друга) причина істотної шкоди або і та і інша; наприклад, кримінально-правова оцінка (або дії), пов'язана із застосуванням положень статей 286, 287 КК України [4]. Дані злочини проти безпеки дорожнього руху можуть заподіяти карну шкоду як у поєднанні, так і окремо.

Що стосується логічної термінології, то найбільш фундаментальні терміни «твердження», «презумпція», «гіпотеза», «диспозиція», очевидно, мають не тільки суто логіч-

не, але й правове значення. На мій погляд, це аксіоматичне твердження, що не потребує доведення.

Аксіомою є також те, що «значки», символи, тобто технічні засоби, є своєрідним технічним (логіко-технічним) базисом для аналізу каузальності, для того, щоб каузальність набула прийнятної для наукового «маніпулювання» аналітичної форми.

З цієї точки зору, можна звернути увагу на символіку « \leftrightarrow », « \Leftrightarrow » та іншу символіку, якщо застосовується не просто формальна, а математична логіка.

Окремим науковим «блоком» (у логічному сенсі), який заслуговує на розгляд у контексті проблематики каузальності, є логічне доказування або доведення. Це пов'язано з необхідністю обґрунтування тез, що є, зокрема, важливим для правового висновку стосовно наявності (або відсутності) причинно-наслідкового зв'язку між діянням та юридично значущими наслідками; конкретніше, для кримінального права, необхідно (за допомогою логічного доказування) обґрунтувати логічною тезою висновок про наявність зв'язку суспільно-небезпечного діяння і суспільно-небезпечних наслідків.

У формальній логіці розглядається пряме і непряме доказування та відповідно ототожнюються прямі та непрямі докази.

У разі прямого логічного доказування певна теза обґрунтовується встановленням безпосередньо істинності тих або інших логічних положень, пов'язаних із зазначеною тезою.

Непряме доказування передбачає, по суті, такий алгоритм доказування, за якого для доведення істинності тези необхідно доводити неістинність окремих логічних положень.

Логічне доказування (доведення) є науковим базисом не тільки для матеріальної галузі права, зокрема для кримінального права, але й для галузі кримінального процесу.

У рамках характеристики доказування (доведення) традиційно розглядаються індуктивні та дедуктивні типи доказування (доведення).

Необхідно зазначити, що розвиток логіки йде шляхом пріоритету індуктивних підходів над дедуктивними.

Для логіко-індуктивного дослідження причинно-наслідкового зв'язку відомий логік і філософ Ф. Бекон розробив і запропонував такі методи:

- 1) метод єдиної схожості;
- 2) метод єдиної відмінності;
- 3) поєданий метод схожості і відмінності;
- 4) метод супровідних змін.

Зазначені методи застосовуються як індуктивні методи встановлення причинних

зв'язків [5], зокрема, у кримінальному праві, якщо встановлені такі передумови:

- 1) визначаються попередні обставини стосовно настання результату;
- 2) серед названих обставин виділяється певна (критеріальна) обставина «А»;
- 3) розглядається певний результат «а».

Застосування наведених вище індуктивних методів ґрунтується на їх телеології, тобто меті, яка з урахуванням наведених вище логічних передумов формулюється так: «Чи є обставина А причиною результату а?»

Метод єдиної схожості передбачає знаходження обставин А у сукупності інших обставин і досвідне встановлення того факту, що поява результату а пов'язана з наявністю А у сукупності інших обставин.

Висновки: наявність А – необхідна і достатня умова а.

Метод єдиної відмінності передбачає знаходження двох типів обставин:

- 1) обставина, за якої результат а не настає;
- 2) обставина, за якої результат настає;
- 3) згадані обставини відрізняються лише обставиною А, при цьому коли вона присутня, присутній і результат а, коли відсутня обставина А, то відсутня а;

4) робиться висновок про те, що причиною досліджуваного результату а є те відмінне, що залишається після виключення подібного, тобто причиною результату а є А.

Метод супровідних змін, на мій погляд, є більш детальним і нюансним, оскільки йдеться не про те безпосередньо, що обставина А є причиною результату а, але дане твердження обґрунтовується висновком у результаті аналізу змін досліджуваних явищ А та а.

Враховуючи наведене, якщо у разі зміни попередньої обставини А змінюється й досліджуване явище а, але всі інші попередні обставини залишаються незмінними, робиться висновок про те, що А є причиною а.

Індуктивний підхід до встановлення причини певного явища простежується також і в наукових дослідженнях як відомих спеціалістів у галузі логіки, таких як, зокрема, Д.С. Мілля, так і в дослідженнях представників кримінально-правової науки: М. Бурі, Круга, Глазера.

Послідовно індуктивний підхід до встановлення причини певного явища і в кінцевому результаті до встановлення причинно-наслідкового зв'язку призвів (у контексті характеристики досліджень згаданих науковців) до появи такого методу, як перевірочний метод гіпотетичного елімінування (уявного виключення).

Загальна схематика методу:

- 1) встановлення сукупності умов, що належать до певного результату;

2) уявне і послідовне виключення умов з наступною перевіркою того:

- а) чи настане наслідок взагалі;
- б) чи настане наслідок в іншій послідовності.

Якщо реалізуються названі варіанти, то дослідник встановлює причину (необхідну і достатню умову) певного результату.

Висновки

Узагальнюючи тему логічних передумов дослідження каузальності, можна зробити такі висновки:

- 1) у межах логіки сформований її спеціалізований аспект, тобто причинна логіка;
- 2) передумовою виникнення причинної логіки (логіки причинності) є, зокрема, і положення, процедури, операції класичної формальної логіки (зокрема, імплікація, уявлення про достатні та необхідні умови певного логічного результату);
- 3) логіка причинності безпосередньо пов'язана з індуктивними положеннями та підходами, сформульованими Ф. Беконом та Д.С. Міллям;

4) окремою, але важливою частиною логічних передумов дослідження каузальності є логіко-технічні елементи (в окремих наукових дослідженнях – логістичні): символи, логічні «значки» (позначення), деякі складники термінологічного апарату логіки.

Варто зазначити, що дане наукове дослідження не претендує на вичерпний розгляд логічних передумов дослідження каузальності.

Зокрема, особливі логічні передумови необхідні для дослідження статистичної каузальності, вірогіднісних каузальних проявів та ін.

Схематично, з погляду автора, юридичними передумовами відображення каузальності є такі:

- 1) доктринальний підхід у тому, що стосується правової, зокрема кримінальної, відповідальності;
- 2) у межах даного доктринального підходу дослідження і вирішення питання підстави правової (зокрема, кримінально-правової) відповідальності;
- 3) нормативність як іманентна праву властивість або нормативність виражена певною сукупністю норм і, таким чином, розглянута в її проявах;
- 4) логіко-правова категорія «диспозиція», наукові підходи, пов'язані з її дослідженням;
- 5) передумови, які мають характер законодавчо-технічних характеристик, інколи засобів, що застосовуються для побудови законодавчого акта, зокрема:
 - а) загальна термінологія;

б) спеціальні прояви термінології (дієприслівникові звороти, технічні терміни).

Необхідно підкреслити, що наведений перелік юридичних передумов не є вичерпним і може бути доповнений як у загальнонауковому, так і в конкретних, конкретно-прикладних аспектах.

Список використаних джерел:

1. Булатов М.О. Філософський словник. Київ : Стилос, 2008. С. 405.

2. Милль Д.С. Система логики силлогистической и индуктивной. Москва : Издание Г.А. Лемана, 1914. 880 с.

3. Кислюк К.В. Логіка: конспект лекцій. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. С. 30.

4. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 18 берез. 2016 року (*офіц. текст*). Київ : Паливода А.В., 2016. 212 с.

5. Ряшко В.І. Логіка : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 328 с.

Статья посвящена анализу логических и юридических предпосылок исследования и установления причинной связи в уголовном праве, что является необходимым для определения юридически значимой причинной связи как условия уголовной ответственности лица, а также осуществления точной уголовно-правовой оценки поведения субъекта преступления.

Ключевые слова: формальная логика, уголовное право, уголовная ответственность, причинная связь, индуктивный подход.

In the article are considered, logical and criminal aspects of causal connection. The causal connection are considered in induction of methods and means. The represented juridical conditions and means for analyze causal connection. In the paper are considered logical «markers» criminal responsibility.

Key words: logic, criminal law, causal connection, induction, criminal responsibility.